

Morálne naratívy v dejinách a Rómovia na Slovensku – niekoľko poznámok

Moral narratives in history and the Roma in Slovakia: Several remarks

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2021.28.2.06

Alexander Mušinka

Abstract

The discussion paper considers the phenomenon of cultural change among the Roma in Slovakia in the past and present. The author tries to point out the fact that the Roma have long been under pressure from the majority society towards their cultural change and the systematic elimination of cultural differences or specifics. Cultural differences and specifics have long been perceived by the majority primarily as a problem that should be addressed. This is primarily due to systematic efforts to integrate and effectively assimilate them into mainstream society. De facto integration and assimilation means the disappearance of a significant part of cultural specificities, which, among other things, are not even systematically recorded and examined. Even if these specifics are researched, this is done in order to know the "causes of the problem", which is to be eliminated. Another specific feature is the fact that even if there is an occasional academic (field or historical) collection of material and research, this is done primarily by non-Roma researchers. Roma scientists are completely absent in the areas we monitor (in the field of ethnology, cultural anthropology or history, etc.). Their representation in other academic areas (social work, pedagogy, linguistics, etc.) is also very sporadic. We are convinced that their presence in the academic environment would be beneficial not only for the Roma community itself, but would also have considerable inspirational potential for the relevant fields as such. At the same time, we point out the fact that a certain specificity of the research of (traditional) culture and history of the Roma in Slovakia is their far more pronounced connection with local or local conditions, which affect them significantly more (otherwise) than the majority (Slovak) culture.

Key words

Roma, cultural change, academic research, Roma in the academic environment

Kľúčové slová

Rómovia, kultúrna zmena, akademický výskum, Rómovia v akademickom prostredí

Acknowledgement

Príspevok vychádza ako publikačný výstup autora k projektu VEGA 2/0084/19 Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska.

Kontakt / Contact

Mgr. Alexander Mušinka, PhD., Ústav rómskych štúdií, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika
e-mail: musinka@unipo.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6240-6557>

Ako citovať / How to cite

Mušinka, A. (2021). Morálne naratívy v dejinách a Rómovia na Slovensku – niekoľko poznámok. *Etnologické rozpravy*, 28(2), 65-70. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2021.28.2.06>

Hneď na úvod tohto diskusného príspevku by som chcel jednoznačne uviesť skutočnosť, že v žiadnom prípade nejde o vyčerpávajúci alebo komplexný pohľad na tému, ale iba o subjektívne vnímanie niektorých (možno náhodných) tém. Ich výber bol limitovaný jednak zadaním otázok alebo okruhov zo strany redakcie, a jednak rozsahom príspevku. Je evidentné, že všetky mnou uvádzane postrehy a príklady by sa dali výrazne doplniť množstvom ďalších a nemenej dôležitých skutočností. Budem preto rád, ak výber tém a príkladov nebude vnímaný hierarchický (v zmysle, že ide o tie najdôležitejšie – to by som si osobne netrúfol a myslím si, že sa to dosť dobré ani nedá), ale ako úvodný (náhodný?) výber, ktorý ma skôr ukázať iba jeden z možných uhlov pohľadu. Plne si uvedomujem, že uvedená téma by si zaslúžila ďaleko širšiu diskusiu a budem rád ak aj tento príspevok k nej prispeje resp. ju aspoň trochu bude iniciovať.

1. Akú úlohu podľa vás zohrávajú mocenské vzťahy a kultúrne normy pri reprezentovaní dejín danej národnostnej menšiny v oficiálnom a verejnom diskurze (učebnice, politické vyjadrenia, masmédiá atď.) a v diskurze lokálnom (obec, rodina, priatelia)? Na čo sa pri tomto reprezentovaní robí dôraz a na čo sa zabúda?

Ak hovoríme o problematike, ktorej sa už nejakú dobu venujem, t. j. téme Rómov, vzťah medzi týmto národom, resp. touto témou a mocou je viac ako signifikantný. Mocenské vzťahy veľmi výrazne zasahovali do života tejto komunity nielen v minulosti, toto zasahovanie pretrváva de facto stále. A tento vzťah sa jednoznačne premieta aj do toho, čo by sme mohli nazvať „kultúrnymi normami.“

Príkladov na tento „vzťah“ by sme mohli nájsť nemálo, ale pravdepodobne jedným z najvýstižnejších bude skutočnosť, že rómska komunita alebo rómska téma sa dlhodobo prezentuje primárne ako problém. Ako problém, ktorý by sa mal (alebo „sa musí“) riešiť.

Otázky kultúrnych noriem pritom zohrávajú v tomto smere primárnu úlohu.

Ak sa vo verejnom diskurze hovorí o tejto komunite/téme, jednoznačne v ňom vidíme neustále sa opakujúce (minimálne z obdobia Márie Terézie) snahy „(našej) spoločnosti“ alebo „štátu“ o integráciu Rómov do majoritnej spoločnosti. Dominantný diskurz pri tom poukazuje na ich domnelú (?) kultúrnu odlišnosť, ktorá nie je „kompatibilná“ s normami okolitého obyvateľstva a je preto nutné, aby sa im Rómovia prispôbili.

Dlhodobu sa v tomto kontexte objavuje (dokonca aj priamo) pojem „skultúrňovanie“ Rómov. Tento naratív sa prejavuje napríklad aj v skutočnosti, že množstvo aktivít „systému“ (štátu, administratívy ale aj lokálnych spoločností) sa orientuje primárne na kultúrnu rovinu alebo kultúrne normy. Máme na mysli napríklad prvoplánové aktivity zamerané na vzdelanie a povinnú školskú dochádzku (tento prístup je zjavný už od prvých tzv. tereziánskych reforiem, cez sledovanie školskej dochádzky a zaškolenosti Rómov v období socializmu, ale aj pretrvávajúce tejto témy do súčasnosti, kedy o. i. bola „obohatená“ o aktívne sankcionovanie (dokonca aj formou väzenia) pri nedodržiavaní týchto „kultúrnych“ noriem), odoberanie rómskych detí a ich dávanie na prevýchovu („skultúrnenie“) či už do nerómskych rodín, detských domovov (vrátane neustále sa opakujúcich úvah o tzv. „internátnych školách“) a pod.

V sekundárnej rovine je to snaha o obmedzovanie alebo zmenu rôznych kultúrnych prvkov, ktoré sa vymykajú lokálnym kultúrnym normám (často iba domnelým alebo „ideálnotypickým“) – snaha o zamedzenie (údajnej) mobility formou zákazov kočovania, snahy o zmenu spôsobu bývania, tlak na zapojenie sa do „kultúrne akceptovaných“ foriem zamestnania (napr. pretrvávajúci tlak o umiestnenie Rómov na štandardný trh práce / „oficiálne zamestnanie“ / štandardný pracovný pomer), tlaky na zmenu sexuálneho správania a rodinnej štruktúry (tlak na zníženie počtu detí, a zvyšovanie veku prvorodičiek) a pod. Príkladov tohto uvažovania alebo takéhoto prístupu by sme mohli uvádzať ešte „nekonečné“ množstvo.

Zároveň paralelne s týmto procesom môžeme hovoriť aj o snahe o „zabúdanie“ rôznych kultúrnych špecifik Rómov, pričom aj toto sa deje v niekoľkých rovinách. V prvom rade je to evidentná a často aj priamo deklarovaná snaha o asimiláciu, t. j. o prispôbenie sa väčšinovej spoločnosti (a jej kultúrnym normám), a následné faktické splynutie s ňou, a tým pádom aj zánik rôzneho druhu rómskych kultúrnych špecifik. Tento proces prebieha aj v súčasnosti a s výnimkou niekoľkých období sa nedeje prvoplánovo násilným spôsobom (mám na mysli obdobie druhej svetovej vojny a rómsky holokaust).

Opäť, príkladov by sme mohli uviesť nemálo. Tlak na rušenie homogénnych rómskych komunit (v dobovej ale aj súčasnej rétorike likvidácia rómskych osád) formou rozptylu ich obyvateľov a priestorovej integrácie, tlak na obmedzovanie používania rómskeho jazyka – v minulosti jednoznačne prvoplánový, ale pretrvávajúci aj do súčasnosti poukazovaním napr. na jazykový problém rómskych detí v školskom systéme, absencia štátneho rómskeho národnostného školstva¹, takmer úplná absencia rómskej tematiky vo vše-

¹ Aktuálne sa na Slovensku rómsky jazyk nevyučuje fakticky na žiadnej štátnej škole a v učebných osnovách je prítomný iba v niektorých súkromných školách, ktoré sú ešte často vnímané nie ako priestor pozitívnej zmeny a spôsob nahrádzania nečinnosti štátu, ale ako podnikateľská aktivita.

obecných učebných osnovách, ale aj v učebných osnovách škôl v regiónoch, v ktorých Rómovia tvoria relevantnú časť žiakov a obyvateľstva ako takého a pod.

Prezentovanie Rómov ako problematickej komunity, ktorá sa musí zmeniť a prispôbiť väčšinovej spoločnosti, a takmer absolútna neznalosť kultúrnych a historických reálií a jej reálneho stavu (nie len tzv. rómskych osád) vytvára na oboch stranách množstvo negatívnych reakcií, stereotypných (dominantne mylných) predstáv, ale aj pocit menejcennosti, frustrácie a viktimizácie.

2. Aké línie výskumu sú podľa vás perspektívne pri vyplňovaní „bielych miest“ v dejinách danej etnickej minority a čo považujete za nekorektný, prípadne zavádzajúci postup pri výskume?

Vyššie uvedené skutočnosti do určitej miery už naznačujú odpoveď na druhú položenú otázku. Ak totiž vnímame kultúrne odlišnosti ako problém, potom je tu dominantná snaha o jeho odstránenie. A aj v prípade jeho poznania ide o proces, v rámci ktorého je poznanie iba jedným zo spôsobov, ako problém odstrániť. Tento proces pritom nie je unikátny iba v prípade Rómov a rómskej témy, ale môžeme ho sledovať v rôznych obdobiach aj v prípade iných kultúrnych a etnických spoločenstiev, slovenský etnický priestor nevynímajúc (mám na mysli napr. snahy o skultúrnenie Slovákov v období národného obrodenia). Čo však oproti iným spoločenstvám predsa len vykazuje odlišnosť, je skutočnosť, že paralelne so snahou o odstraňovanie problému (skultúrňovaním) prebiehal proces systematického zberu a zaznamenávania „posledných (?) zvyškov“ kultúrnych odlišností a špecifík (o zániku ktorých sa nepochybovalo) – mám na mysli zber tradičnej ľudovej kultúry, budovanie múzeí, archívov, historických prác a pod. Veď v konečnom dôsledku práve aj na týchto základoch vznikol náš obor – etnológia či etnografia. Ďalším špecifikom v tomto smere je skutočnosť, že vyššie spomínaný zber alebo výskum „posledných zvyškov“ kultúrnych odlišností a špecifík sa realizoval primárne ľuďmi z tých etnických či kultúrnych komunít, ktorých sa to týkalo.

Tento proces, bohužiaľ, v prípade Rómov na Slovensku a ich kultúrnych špecifík/odlišností/variant či historických reálií takmer absentuje. Systematickému zberu kultúrneho a historického materiálu Rómov sa nevenuje skoro nik, resp. sa mu venuje len veľmi málo ľudí. Zároveň, ak sa aj niečo v tomto smere realizuje, dominujú medzi realizátormi odborníci z nerómskeho prostredia. Bohužiaľ, tento stav trvá už dlhšiu dobu a súčasné obdobie vnímam v sledovanej téme ako značne prázdne. Po relatívne aktívnej prvej povojnovovej generácii výskumníkov – Elena Horváthová, Eva Davidová, Milen Hübschmanová a pod. – prišla generácia z 80. rokov – Arne B. Mann alebo Anka Jurová, ktorú v 90. rokoch nahradili mladí výskumníci, ktorí sú aktívni ešte aj dnes – Tomáš Hrustič, Tatiana Zachar Podolinská, Martin Fotta, Janka Belišová a ďalší. Samotných Rómov medzi nimi by sme hľadali len veľmi ťažko.

Pritom aktívnych Rómov máme aktuálne relatívne veľký počet, realizujú sa však primárne v iných oblastiach – mimovládny sektor a aktivizmus, sociálna práca, média alebo pedagogika a pod. A ak sa aj niekto z Rómov v týchto sférach etnologickému, kulturologickému alebo historickému výskumu venuje, veľmi často ide o ľudí bez príslušného odborného vzdelania a vedomostí. Čím v žiadnom prípade nechcem povedať, že ich aktivity sú zlé alebo nevhodné.

Len veľmi zriedka nachádzame Rómov v akademickom prostredí. Na vysokých školách určitú výnimku tvorí Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre a jej Ústav romologických štúdií, Prešovská Univerzita v Prešove a jej Ústav rómskych štúdií a za určitých podmienok aj Vysoká škola sv. Alžbety. Na týchto školách sú Rómovia zapojení do akademického výskumu v oblasti jazykovedy, sociálnej práce, pedagogiky a literárnej vedy. Ojedinele nájdeme Rómov aj na iných vysokoškolských pracoviskách, napr. na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici pôsobí výtvarníčka Emília Rigová a pod. Bohužiaľ, v etnológii, kultúrnej antropológii alebo histórii Rómov by sme aktuálne hľadali asi márne. A identická situácia je aj v Slovenskej akadémii vied, kde (s výnimkou jednej doktorandky), podľa mojich vedomostí, nepôsobí ani jeden Róm.

Prítomnosť Rómov v týchto oblastiach však, podľa môjho názoru, by mohla byť nie len logická a hodná 21. storočia, ale som presvedčený, že aj obohacujúca, a pre samotný obor mohla by mať výrazne inšpiračný potenciál. Tento apel však primárne nesmeruje k samotnému oboru ako takému a jeho inštitúciám, o ktorých som presvedčený, že by prítomnosť Rómov veľmi privítali, ale skôr k rómskej komunite ako takej. Bielych miest v rómskom prostredí a v rómskej tematike je totiž viac než dosť. V mnohých oblastiach, dokonca aj v tzv. tradičných, alebo „typických“ pre Rómov, absentuje dokonca aj základný výskum. Výnimkou v tomto smere je snáď len oblasť rómskeho kováčstva, ktorú nedávno excelentne spracoval vo svojej monografii Arne Mann (Mann, 2018), etnologické výskumy zamerané na rómske ľudové piesne od Jany Belišovej (Belišová, 2002, 2012), či výskumy zamerané na spomienkové rozprávanie Rómov o rómskom holokauste, ktoré realizovala napr. Nadácia Milana Šimečku z Bratislavy (Vagačová, Fotta, 2006). Aktuálne nám stále chýba napr. výskum a/alebo monografia o rómskom bývaní, strave, odievaní a pod. Ved' poslednú etnologickú súhrnnú monografiu o tradičnej/ľudovej kultúre Rómov na Slovensku napísala Emília Horváthová ešte v roku 1964 (Horváthová, 1964). A ešte výrazne „horšia“ je situácia napr. v historickom výskume, kde aspoň čiastočne je spracované obdobie druhej svetovej vojny a Slovenského štátu. Vďaka prácam Anny Jurovej (1993) a nedávno aj Rene Lužicu (2021) máme aspoň niektoré práce z dejín Rómov na Slovensku po druhej svetovej vojne. Avšak v historickom výskume aktuálne profesionálne nie len že nepôsobí ani jeden Róm, ale dokonca na Slovensku aktuálne nie je ani jeden historik, ktorý by sa v rámci akademických historických inštitúcií venoval dejinám Rómov.

3. Ako využívate historické naratívy pri dizajne etnografického výskumu a interpretácii zozbieraného etnografického materiálu?

Na takto položenú otázku sa mne osobne odpovedá dosť ťažko. Ale vo všeobecnej rovine si myslím, že potrebujeme oveľa viac profesionálne vzdelaných a odborne zručných Rómov, ktorí by pokračovali a realizovali kvalitný a dlhodobý terénny a archívny výskum. Ten je nevyhnutný pre lepšie pochopenie širších súvislostí. Za určité špecifikum v tomto smere považujem skutočnosť, že oproti iným výskumom v prípade majoritného (slovenského) obyvateľstva je miestny alebo lokálny kontext ešte dôležitejší. A to nielen v rovine tradičnej/ľudovej rómskej kultúry, ale aj v oblasti historického výskumu. Tieto oblasti boli často výrazne ovplyvnené miestnou (dobovou) situáciou do takej miery, že aj geograficky blízke (alebo dokonca susedné) rómske komunity mohli vykazovať značné odlišnosti. Zároveň platí, že tieto miestne (dobové) špecifiká boli len veľmi zriedka podchytené

v dobových (historických) prameňoch, čo znamená, že nutnosť priameho terénneho, lokálneho a dlhodobého výskumu ešte viacej vyniká.

Referencie

Belišová, J. (2002). *Phurikane giľa – starodávne rómske piesne*. Bratislava: Občianske združenie Žudro.

Belišová, J. (2012). *Bašav, more, bašav – o piesňach slovenských Rómov*. Bratislava: Občianske združenie Žudro.

Horváthová, E. (1964). *Cigáni na Slovensku – historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Jurová, A. (1993). *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava – Košice: Goldpress, Spoločenskovedný ústav SAV.

Lužica, R. (2021). *Zväz Cigánov/Rómov a štátna moc na Slovensku v rokoch 1968-1989*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Mann, A. B. (2018). *Rómski kováči na Slovensku*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.

Vagačová, I. a Fotta, M. (Eds.). (2006). *Rómovia a druhá svetová vojna*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.